

TIJORAT BANKLARIDA TO‘LOV QOBILIYATINI MUSTAHKAMLASHDA STRESS-TEST USULIDAN FOYDALANISH

Adilova Zohida Ikromjonovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Bank ishi kafedrası katta o‘qituvchisi
E-mail: adilova.zohida1989@gmail.com
ORCID: 0009-0008-2589-76

Jahon moliya tizimida raqamli texnologiyalar, real vaqt rejimidagi to‘lovlar, masofaviy bank xizmatlari va tezkor kapital harakati kengayib borayotgan hozirgi sharoitda tijorat banklarining to‘lov qobiliyatini ta‘minlash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bank tizimida mijozlar mablag‘larining qisqa muddatda ommaviy chiqib ketishi, moliya bozorlaridagi foiz stavkalari o‘zgarishi, kredit portfeli sifatining yomonlashuvi, valyuta kurslari tebranishi va likvid aktivlar qiymatining pasayishi banklarning to‘lov majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish imkoniyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli tijorat banklarida to‘lov qobiliyatini baholashning an‘anaviy usullari bilan bir qatorda stress-test mexanizmlaridan muntazam foydalanish zarurati ortib bormoqda.

Stress-test — bu bank faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ehtimoliy iqtisodiy, moliyaviy va operatsion shoklar sharoitida bankning kapitali, likvidligi, aktivlari sifati va to‘lov qobiliyati qanday o‘zgarishini oldindan baholashga xizmat qiluvchi muhim risk-menejment vositasidir. Mazkur usul banklarga noqulay ssenariylar yuzaga kelgan taqdirda to‘lov majburiyatlarini bajarish imkoniyatini aniqlash, zaif nuqtalarni oldindan ko‘rish va zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy oqimlarning tezlashuvi banklarda likvidlik riskini yanada kuchaytirgani sababli stress-test amaliyotini doimiy ravishda qo‘llash bank barqarorligini ta‘minlashning muhim shartiga aylanmoqda.

Xalqaro bank amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, stress-test mexanizmlarining yetarli darajada ishlamasligi banklar to‘lov qobiliyatining keskin zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Jumladan, “2023-yil mart oyida Silicon Valley Bank bilan bog‘liq inqirozda mijozlar tomonidan bir kun ichida 42 milliard AQSh dollari miqdoridagi mablag‘larni qaytarib olish talabi yuzaga kelgan. Ushbu likvidlik bosimini qoplash maqsadida bank 21 milliard AQSh dollari miqdoridagi AQSh g‘aznachilik obligatsiyalarini sotishga majbur bo‘lgan”¹. Mazkur holat banklarda foiz stavkasi riski, likvidlik riski, mijozlar ishonchi va to‘lov qobiliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqur tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

1-jadval

¹ Giovanni Covi and Tihana Škrinjarić. *Measuring the stability of the banking system: capital and liquidity at risk with solvency-liquidity interactions*. Staff Working Paper No. 1,140. Bank of England, 2025.

O‘zbekiston bank tizimida stress-test o‘tkazish zaruratini asoslovchi ayrim moliyaviy ko‘rsatkichlar dinamikasi²

Ko‘rsatkichlar	2021-y.	2022-y.	2023-y.	2024-y.	2025-y.
Bank tizimi aktivlari, mlrd so‘m	366 121	444 922	556 746	652 157,1	769 330,4
Kreditlar, mlrd so‘m	276 975	326 386	390 049	471 406	533 121,2
Depozitlar, mlrd so‘m	114 747	156 190	216 738	241 687	308 692,3
Yuqori likvidli aktivlar, mlrd so‘m	75 992	104 473	125 105	134 265	152 570
Yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlarga nisbati, %	17,7	19,4	18,1	21,2	23,4
Likvidlilikni qoplash me‘yori — LCR, %	189,6	211,6	169,4	185,6	195,2
Sof barqaror moliyalashtirish me‘yori — NSFR, %	115,4	115,6	121,2	119,6	112,2
Lahzali likvidlilik me‘yori, %	99,3	110,1	85,3	90,1	105,1

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2021–2025-yillarda O‘zbekiston bank tizimida yuqori likvidli aktivlar hajmi 75 992 mlrd so‘mdan 152 570 mlrd so‘mgacha oshgan. Bu banklarning qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish imkoniyatlari mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, likvidlilikni qoplash me‘yori 2022-yilda 211,6 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilda 169,4 foizgacha pasaygan, 2025-yilda esa 195,2 foizga yetgan. Sof barqaror moliyalashtirish me‘yori 2023-yilda 121,2 foiz bo‘lgan holda, 2025-yilda 112,2 foizga tushgan. Ushbu tebranishlar bank tizimida likvidlik va barqaror moliyalashtirish ko‘rsatkichlari ijobiy darajada bo‘lsa-da, ularning dinamikasi muntazam stress-test asosida baholab borilishi lozimligini ko‘rsatadi.

Tijorat banklari faoliyatida stress-test usulidan foydalanish, avvalo, bankning turli salbiy ssenariylarga nisbatan chidamlilik darajasini aniqlash imkonini beradi. Bunday ssenariylarga depozitlarning qisqa muddatda chiqib ketishi, kredit portfelida muammoli kreditlar ulushining ortishi, foiz stavkalarining keskin o‘zgarishi, valyuta kurslarining tebranishi, yuqori likvidli aktivlar qiymatining pasayishi va to‘lov tizimlarida operatsion uzilishlar yuzaga kelishi kiradi. Har bir ssenariy bo‘yicha bankning likvid aktivlari, kapital yetarliligi, LCR, NSFR va lahzali likvidlilik me‘yorlariga ta’sir baholanadi.

2-jadval

Tijorat banklarida stress-test o‘tkazishda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan asosiy ssenariylar³

Stress-test ssenariysi	Bank faoliyatiga ehtimoliy	Baholanishi lozim
------------------------	----------------------------	-------------------

² O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining statistik ma’lumotlari asosida tuzilgan ma’lumotlar, 2021–2025-yillar.

³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

	ta'siri	bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar
Depozitlarning qisqa muddatda chiqib ketishi	Bankning joriy to'lovlarni bajarish imkoniyati pasayadi	LCR, lahzali likvidlilik, yuqori likvidli aktivlar
Muammoli kreditlar ulushining ortishi	Aktivlar sifati yomonlashadi, kapitalga bosim kuchayadi	Kapital yetarliligi, kredit portfeli sifati, zaxiralar
Foiz stavkalarining keskin o'zgarishi	Qimmatli qog'ozlar va kredit portfeli qiymatiga salbiy ta'sir qiladi	Foiz riski, aktivlar daromadlilik, kapital
Valyuta kursining tebranishi	Xorijiy valyutadagi aktiv va majburiyatlar muvozanati buzilishi mumkin	Valyuta pozitsiyasi, likvidlik, kapital yetarliligi
To'lov tizimida operatsion uzilishlar	Mijozlar oldidagi majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish xavfi ortadi	To'lovlar uzluksizligi, operatsion risk, likvid zaxira
Yuqori likvidli aktivlar qiymatining pasayishi	Likvidlik buferi real qiymati kamayadi	HQLA portfeli, LCR, bozor riski

Stress-test natijalari tijorat banklarining to'lov qobiliyatini mustahkamlash bo'yicha aniq boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Jumladan, stress-test natijasida banklar yuqori likvidli aktivlar portfelini qayta ko'rib chiqishi, depozit bazasini diversifikatsiya qilishi, uzoq muddatli va barqaror moliyalashtirish manbalarini kengaytirishi, muammoli kreditlar bo'yicha zaxiralarni oshirishi hamda to'lovlarni ustuvorlashtirish mexanizmlarini joriy etishi mumkin. Bunday yondashuv bankning faqat joriy moliyaviy holatini emas, balki ehtimoliy inqiroz sharoitida ham to'lov majburiyatlarini bajarish qobiliyatini baholashga imkon beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida stress-test amaliyotini avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari bilan integratsiya qilish alohida ahamiyatga ega. Real vaqt rejimidagi ma'lumotlar asosida bankning likvidlik oqimlarini kuzatish, mijozlar to'lov xatti-harakatlarini tahlil qilish, depozitlar dinamikasini prognozlash va yirik to'lovlarning bank likvidligiga ta'sirini baholash stress-test samaradorligini oshiradi. Shu jihatdan raqamli stress-test modeli banklarda oldindan ogohlantirish tizimini shakllantirish, risklarni erta aniqlash va to'lov qobiliyatini barqaror saqlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston bank amaliyotida ham stress-test usulini tizimli qo'llashning amaliy ahamiyati ortib bormoqda. Bank faoliyatida stress-testdan foydalanish to'lov qobiliyatini mustahkamlash, likvidlik risklarini pasaytirish va bankning salbiy moliyaviy shoklarga nisbatan barqarorligini oshirish imkonini beradi. Jumladan, tijorat banklarida stress-testni doimiy qo'llash orqali to'lov qobiliyatini ta'minlash choralari ishlab chiqilishi bank risklarini boshqarish tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tijorat banklarida to'lov qobiliyatini mustahkamlashda stress-test usulidan foydalanish bugungi kunda nafaqat nazariy, balki muhim amaliy ahamiyatga

ega bo‘lgan masaladir. Banklar faoliyatida stress-testlarni muntazam o‘tkazish likvidlik yetishmovchiligi, depozitlar chiqib ketishi, kredit portfeli sifati yomonlashuvi va foiz stavkalari o‘zgarishi kabi xatarlarni oldindan baholash imkonini beradi. Shu bois tijorat banklarida stress-test amaliyotini raqamli monitoring, likvidlik prognozi, LCR va NSFR ko‘rsatkichlari bilan uyg‘unlashtirish to‘lov qobiliyatini mustahkamlashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Covi G., Škrinjarić T. *Measuring the stability of the banking system: capital and liquidity at risk with solvency-liquidity interactions*. Staff Working Paper No. 1,140. Bank of England, 2025.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF–5992-son “2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF–158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy statistik ma’lumotlari. 2021–2025-yillar.